

סימנים

לתחילת השנה

מדוע דוקא רימון? * למה קישואים, חלה עגולה ודג ה"כרת"? * הסימנים שהובאו בחז"ל ואינם מקובלים בכל עדות ישראל, ועל סימני ראש השנה שנתקנו במרוצת הדורות * מדוע "סימנים" ומהי סגולת אכילתם? * והאם בכלל צריך לאוכלם, או רק להביט בהם? ומתי אוכלים... תפוח אדמה בראש השנה? * על ה"סימנא מילתא", לקראת ראש השנה, במאמרו המקיף והמרתק של הרה"ג רבי שמואל ברוך גנוט שליט"א

אנו מסובים לשולחן ראש השנה, שמחים מחד ומפחדים מאימת הדין מאידך. אב המשפחה בוצע על החלות וטובל אותם בדבש, וכעת מתחילים עם ה"סימנים". הפירות ומיני המאכלים מועברים מיד ליד בדחילו וברחימו וכולם עוצמים עינים ומבקשים, מתחננים לגזירות טובות, שנה שנהיה לראש ולא לזנב ולשנה טובה ומתוקה. מה הם, ה"סימנים"? מהו עניינם?

מנהג אכילת ה"סימנים" בליל ראש השנה מובא כבר בגמרא הקדושה. הגמרא בהוריות (יב, א) אומרת: "השתא דאמרת סימנא מילתא היא, יהא רגיל איניש למיחזי ריש שתא קרא ורוביא, כרתי, סלקא, ותמרי". הגמרא בכריתות (ו, א) כותבת גם היא כך, אך ישנו כאן שינוי משמעותי, שינוי של מילה אחת, בין שתי הגמרות, "יהא רגיל איניש למיכל ריש שתא". השיטה מקובצת גורס גם בגמרא בכריתות ש"יהא רגיל איניש למיחזי", שהכוונה שצריך לראות את הסימנים ואין צורך לאוכלם, וכך גירסתם של רש"י במחזור ויטרי, הערוך (ערך קרא), המאירי (בחיבור התשובה), הכלבו (סימן ס"ד) ושבלי הלפט (סימן רפ"ג), שצריך רק לראות את הסימנים ולא לאוכלם. גם בתשובת רב האי גאון (אוצר הגאונים, ר"ה סימן צ"ב) מסופר שנהגו להביא לפני רב האי גאון סלסלה ובתוכה מיני הסימנים. הוא היה נוטלם בידו ואומר עליהם את הבקשה, מבלי לאוכלם.

לעומת זאת, בתשובת הגאונים (שם, סימן צ"ד) מוזכר בפירוש שנהגו לאכול את הסימנים ולא רק לראותם, וכך פסקו הטור, השולחן ערוך ויתר הפוסקים, ש"יהא אדם רגיל לאכול בראש השנה רוביא, דהיינו תלתן, כרתי, סילקא, תמרי, קרא. וכשיאכל רוביא יאמר "יהי רצון שירבו זכויותינו", כרתי, "יכרתו שונאי ה'", סילקא, "יסתלקו אויבינו", תמרי, "יתמו שונאי ה'", קרא, "יקרע גזר דיננו ויקראו לפניך זכויותינו".

המנהג המקורי, המובא בגמרא, הוא לאכול קרא ורוביא, כרתי, סילקא ותמרים, ואולם הטור הוסיף שנהגו לאכול גם תפוח מתוק בדבש ואומרים עליו "תתחדש עלינו שנה מתוקה", וכתב הרמ"א ש"וכן נוהגין". הרמ"א הוסיף בשם ה"מרדכי" שישנם האוכלים רימונים ואומרים "נרבה זכויות כרימון", ונוהגים לאכול בשר שמן וכל מיני מתיקה.

מדוע אוכלים סימנים?

גדולינו הראשונים והקדמונים החשיבו ביותר את אכילת ה"סימנים". המהרי"ל ז"ל, אבי מנהגי אשכנז, כותב שישנם מקורות לסימני ראש השנה מהתורה, מהנביאים ומהכתובים. וכך הוא כותב (במעט שינויי לשון): "כתוב בתורה שם שם לו חק ומשפט" (שמות טו, כה), ור"ה הוא יום המשפט, ובסמוך לו נאמר "וימתקו המים", שביום המשפט יאכלו מתוקים. בנביאים שנוי, שגבי אביגיל כתוב "ויהי בעשרת הימים וימת נבל" (שמואל א' כה, לח), וכתוב בהמשך "ונבל יין ומתוקים", ועשרת הימים היו עשרת ימי תשובה. וכן מהפסוק "על יום טוב באנו" (שם, ח), ואמרו חז"ל שהיה בראש השנה, ובסמוך מובא שהביאה לדוד דבילה וצימוקים שהם מיני מתיקה. וכך משולש בכתובים. בספר תהלים כתוב "משפטי ה' אמת צדקו יחדיו" (יט, י - יא), ובסמוך נאמר "ומתוקים מדבש ונופת צופים". והמשפט הוא יום הדין של ראש השנה. וכן כתוב "תקעו בחדש שופר" (תהלים פא, ד), ובסמוך נאמר "ויאכילוהו מחלב חטה ומצור דבש אשביעך" (שם יז), וכתוב בתהילים "אלוקים נצב בעדת אל בקרב אלוקים ישפוט" (שם פב, א). כל זה מורה על ראש השנה יום המשפט. וכן בספר עזרא כתוב בחדש השביעי "אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו".

ה"חיי אדם" (כלל קלט, ו) כותב שטעם ה"סימנים" הם לאור דברי הרמב"ן (בפרשת לך לך) שכתב שכל פעולות הנביאים נעשו כדי להוציא את הדברים מהכח אל הפועל, ו"דע כי כל גזירות עירין, משיצא למטה סימן לזה לא משתנה בשום אופן, וזה נראה לי ברור שהוא הטעם שאמרו רז"ל "השתא דאמרת סימנא מילתא". ה"בן איש חי" (בשו"ת תורה לשמה סימן לא) נשאל להסבר המנהג נייעור הבגדים בשעת אמירת תשליך, לסימן לזריקת העבירות לתוך המים, והוא מסביר ש"אין להרהר אחר מנהגן של ישראל הנזכרים בשאלה, יען כי כל פועל דמיוני הנעשה למטה הוא כדי לחזק הדבר למעלה", והוא מביא על כך מספר דוגאות מהתנ"ך ומאריך בענין מופלא זה.

הראב"ה (ח"ב תקמ"ז) מביא את תשובתו של רבי נטרונאי גאון ז"ל, שנשאל מדוע אין בעיה של "ניחוש" בעשיית כל הסימנים הללו. וכך כותב הוא: "מצאתי בתשובת קדמונים שחקקתם שאנו נחשי נחישות במה שאנו רגילים ליקח ראשי כבשים בראש השנה ואוכלין דבש וכל מיני מתיקה, ואוכלים טיסני עם בשר שמן, ואוכלין רוביא וכתתי, ושאונו שוחטים תרנגולים בערב יום הכיפורים כמספר בני הבית, ושאונו מסתכלין בצפרנים ב"בורא מאורי האש" ומטילים מים על כוס של הבדלה ורוחצים פנינו. נשיב לכם: הנה זה הנחוש טוב הוא ורובו מן יסוד המקרא והאגדות. ראשי כבשים שאנו רגילים לאכול בראש השנה, כדי שישמנו הקדוש ברוך הוא שהוא ראש לכל לראש, לראש ולא לזנב. ומה שאנו אוכלין טיסני עם בשר ושותין דבש וכל מיני מתיקה, כדי שיהיה השנה הבאה עלינו שמינה ומתוקה, וכן אומר בעזרא "לכו אכלו משמנים". רביא שהוא פול המצרי אנו אוכלים, כדי שירבו נכסינו כרביא זו. וכתתי אנו אוכלים כדי שיכרתו שונאינו".

ה"תפילה למושה" (סימן י"ט) מצטט את דברי המאירי (הוריות יב), הכותב שכשהיו מושחים את המלך, היו מושחים אותו למלוכה ליד המעיין, לסימן טוב שמלכותו תימשך כמעין נובע, והוא כותב שלכך נועדו גם סימני ראש השנה, לרמוז לדברים הטובים הרמוזים בהם.

השל"ה הקדוש פותח לנו פתח חדש ודרך אחרת במנהג ה"סימנים". השל"ה שואל: "יש להקשות, במה שכתב רוביא - ירבו זכויותינו. אמת, כי לשון רוביא מורה על "ירבו", אבל איך נרמז שם שזכויותינו ירבו? אולי הכוונה לריבוי זכויות בעולם? וכן בכרתי - יכרתו שונאינו, איך נרמז שם שהכוונה לשונאינו, אולי חלילה וחס להיפוך?

לכן מסביר השל"ה כך: "אלא הענין הוא, שאין שום רמז באכילת הפרי, רק הפרי הוא סימן, שיזכור האדם ויתעורר בתשובה ויתפלל על הדבר הזה. כאשר מניח רוביא על שלחנו ואכלו, אז הוא לו למזכיר שיתפלל על שירבו זכויותינו. וכשרואה כרתי, אז הוא למזכיר ורמז שיתפלל על הכרתת שונאינו. נמצא, שהעיקר הוא ההתעוררות והתפילה, ולאחר שהתפלל ואוכל דבר זה, אז הוא עושה רושם שתתקיים תפילתו".

לאכול או להסתכל

כאמור, פעם אחת מובא בגמרא שעלינו לאכול את הסימנים ופעם שניה מובא שעלינו להביט בסימנים. מסיבה זו כותב הכף החיים שאדם שאינו יכול לאכול את הסימנים מטעמי בריאות או מחשש תולעים וכדומה, די לו שיביט בהם ויאמר עליהם את ה"יהי רצון". וכתב הגר"ש דבליצקי שליט"א (בספרו קיצור הלכות המועדים) שבמקרה כזה יאמר את ה"יהי רצון" ללא הזכרת שם ה'. מסתבר שכאשר הילדים אינם רוצים לאכול חלק מהסימנים, בגלל ש"זה לא טעים", נציע להם לפחות להביט בסימנים הללו ולומר עליהם את ה"יהי רצון".

הסימנים - מה לקנות?

נתחיל מהסימנים החשובים יותר, אלו המובאים בגמרא עצמה, הכותבת שעלינו לאכול קרא ורוביא, כרתי, סילקא ותמרי. קרא, כותב רש"י הוא דלעת. הדלעת בארמית הוא "קרא" ובערבית "קרע". ה"טעמי המנהגים" מסביר שאוכלים קרא כיוון שהוא גדל מכוח אור הלבנה, המניע את כוח המים ומעורר מבפנים. וכמו כן הוא קר מבפנים ויש בו כעין התקררות הממתיקה את כוח הדינים. "רוביא", כותב רש"י, הוא תלתן, ופירש רש"י "שהם גדלים מהר ויש מהם שהם מתוקים". המהרש"א מסביר שהם גדלים במהירות ולכן יש באכילתם סימן טוב לגדילה וצמיחה מהירה של המזל הטוב. החיד"א ב"ברכי יוסף" מסביר שטעם אכילתו הוא כיוון שהרוביא מחזיק בקלח אחד פולים רבים, ויש

באכילתו סימן טוב, שירבו זכויותינו ונפרה ונרבה. בערבית נקרא "רוביא" בשם "לוביא", ולכן כותב ה"בן איש חי" (פרשת ניצבים, ד') שלכן יש להוסיף ב"יהי רצון": "ותלבנו". ישנם הלוקחים כ"רוביא" תלתן המזוהה כצמח ה"חילבה", הנאכל בקהילות תימן.

ל"כרת" לוקחים מין של בצלים גדולים או בצלים קטנים שעליו ארוכים, ובערבית הוא נקרא "כראת". ויש שלוקחים כרישה, לוף.

הט"ז מסביר בשם האגודה שלוקחים רוביא וכרתי בגלל מהירות גדילתם, שיש בכך סימן טוב, ולא רק מפני השם "כרתי".

השולחן ערוך כותב שבאכילת כרתי אומרים: "שיכרתו שונאי ה'" ובפוסקים אחרים הנוסח הוא "שיכרתו שונאינו". במחזור ליוורנו, בו מובאים מנהגי הספרדים, הנוסח הוא: "שיכרתו אויבינו ושונאינו וכל מבקשי רעתנו תרום ידך על צריך וכל אויבך יכרתו".

רב האי גאון כותב ש"סילקא" הוא תרד, וכך מבואר ברשב"ם בפסחים (קיד, ב). ה"בן איש חי" (שנה שניה, פרשת נשא) כותב שהסילקא נגוע בתולעים, ולכן שיביאוהו לשולחן, אך לא יאכלוהו, וכך נפוץ המנהג בקרב יהודי בבל.

השולחן ערוך כותב שבאכילת הסילקא אומרים: "שיסתלקו עוונותינו". הכלבו כותב שאומרים: "שיסתלקו עוונותינו ויסתלקו שונאינו וכל מבקשי רעתנו". ובמחזור ליוורנו מובא שהספרדים אומרים: "שיסתלקו אויבך ושונאיך וכל מבקשי רעתנו סורו ממני כל פועלי און, כי שמע ה' קול בכי, סורו סורו צאו משם טמא אל תגעו צאו מתוכה" וכי.

סבתא שלי, שתמשיך להיות בריאה ולהאריך ימים באושר ובנעימים, הינה דור שביעי בארץ ישראל, בת לגדולי ה"פרושים" תלמידי הגר"א ז"ל. סב זקנה, רבי צבי הירש, היה בעל-התוקע של אדונינו הגר"א ז"ל מוילנא. סבא שלה הקים את בית כנסת הגר"א המיתולוגי ב"שערי חסד" ושימש כבעל התוקע של כל גדולי ירושלים. הוא היה תלמידו של המהרי"ל דיסקין זי"ע, והיה מגדולי מקובלי "שער השמים". גם אביה זצ"ל היה בעל התוקע אצל רביס מגדולי ירושלים וביניהם הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, ואילו סבא שלה מצד אמה הוא מצאצאי ה"שארית יהודה", אחיו של ה"בעל התניא", ומגדולי חסידי חב"ד ב"שערי חסד". כשסבא שלה מצד אביה זעק בתפילה כשליח הציבור בבית כנסת הגר"א, זעק לעומתו הסב השני שלה, החבדני"ק, שליח-הציבור ב"קהל חסידים" הסמוך...

סבתא תחי' לאוי"ט מכינה כ...300 מנות מכל "סימן" מסימני ראש השנה, אותם מקבלים כל הילדים, הנכדים, הנינים ועוד משפחות רבות של מחותנים וקרובים, בני משפחה רחוקים ויהודים שצריכים תשומת לב. התקשרתי אליה השבוע וביקשתי תידרוך-מעשי לרכישת ה"סימנים" וסבתא תחי' הסבירה: "קרא" הוא כמו ריבה צהובה, הנעשית מדלעת ירקרקה. ה"כרתי" הוא בצל עבה במיוחד שחלקיו נפרדים אחד מהשני. לבצל העבה מחוברים עלים ירוקים צפופים, כמו פרח ירוק. יש שעושים את הכרתי גם מהבצל וגם מהעלים שבו, אך אנחנו חוששים לנגיעות התולעים שבעלים אלו ולכן אני זורקת את העלים, התופסים יותר מחצי הבצל, ומשתמשת רק בבצל עצמו. כל הילדים, וגם המבוגרים, מבקשים תמיד כמות כפולה של כרתי, בגלל טעמו המיוחד. היום קניתי את ה"כרתי" בשוק מחנה יהודה במחיר של 15 שקל לק"ג, אך בשנה שעברה הוא נמכר ב-25 שקל לק"ג. הספרדים לוקחים ל"רוביא" שעועית רטובה, שנקראת בערבית בשם "לוביא", אבל אנחנו, האשכנזים הירושלמים, לוקחים סוג של שעועית יבשה, הנקראת "רוביא". שעועית חומה שבכל גרגיר יש כתם שחור באמצע. ל"סילקא" ישנם שלוקחים תרד. התרד הם עלים קטנים. אך אנחנו לוקחים עלי סלק, שעליו גדולים, ועושים ממנו קציצות ירוקות וטעימות, שהם גם בריאות במיוחד. והכי טוב שפשוט תגיעו לשוק מחנה יהודה ופשוט תבקשו קרא ורוביא, כרתי וסילקא, והמוכרים יתנו לכם את כל הסוגים הנכונים..."

ה"תמרי" הוא, כמובן, פרי התמר. רבים לוקחים תמרים יבשים, אך כשיש חשש לתולעים, לוקחים תמרים לחים. נוסחת השולחן ערוך היא לומר עם אכילת התמרים: "יתמו שונאי ה'". רב האי גאון כותב לומר: "יתמו עוונותינו" ובמחזור הספרדים ישנו נוסח ארוך יותר.

סגולות התפוח

כשתשאלו יהודי רחוק מקיום תורה ומצוות מה אוכלים בראש השנה, יאמר לך מיד: "תפוח בדבש". גם בגני הילדים ובבתי הספר מלמדים על התפוח בדבש כמאכל מרכזי בסעודת החג, ואכן, התפוח בדבש התקבל עד מאד, אף יותר מאחיו ה"סימנים" המוזכרים בגמרא, למרות שמקור אכילתו נמצא במקור מאוחר יותר, בספר הטור, הכותב שנהגו לאוכלו באשכנז. ככל הנראה באשכנז לא היו מצויים הסימנים המובאים בגמרא ולכן התפוח כבש את מקומו בסערה, עד כדי כך שישנם רבים מהאשכנזים שאוכלים תפוח בדבש ורימון ולא אוכלים כלל את הסימנים המובאים בגמרא. וכך המנהג גם בישיבות הליטאיות ובקהילות חסידיות שונות.

יתכן שהתפוח בדבש זכה לעדנה מיוחדת גם בגלל הסודות הטמירים הטמונים באכילתו. רבנו הגר"א ז"ל כותב ש"אוכלים תפוח על שם "ופריו מתוק לחיכיו" וכמו שכתוב "כריח השדה" ומתרגמין "חקל תפוחין", והיה בראש השנה, כידוע". [האם זה אכן היה בראש השנה? יש על כך מחלוקת קדומה בחז"ל, ואם יזכנו ה' יתברך, אזי בהזדמנות נכתוב על הנושא, בלי נדר]. הט"ז כותב בשם המהרי"ל ש"תפוח הוא רמז על שדה תפוחין, הידוע על פי הקבלה" והגר"ח פלאגיי זצ"ל (בספרו מועד לכל חי פי"ב) כותב: "וכשאוכל התפוח יכוון לחקל תפוחין קדישין, הרומז לשכינה שעכשיו הוא בבחינת דין קשה ובאכילת התפוח יכוון להמתיק הדינים". בספר "תורת אמת" מסביר שהתפוח רומז על גדולתם של ישראל, שחז"ל אומרים שישראל משולים לתפוח, ש"מה תפוח פריו קודם לעליו, אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע", ובפרט שגם כעת, בליל ראש השנה, יושבים היהודים ואוכלים את סעודת החג מתוך ביטחון מוחלט שהקב"ה יעשה להם נס ויצדיק את דינם, וזהו עוד לפני ששמעו שיצאו זכאים בדין, בחינת הקדמת "נעשה" ל"נשמע".

ה"בן איש חי" כותב שבתפוח ישנם – 3 הנאות. הטעם, המראה והריח, "והוא סימן לבקשתנו לבני, חיי ומזוני לכל השנה". ה"יפה ללב" מסביר ש"שדה תפוחים" עניינו – 3 גווני האבות הנמצאים בתפוח, חיורר סומק וירוק, ולכן אוכלים תפוח בראש השנה, כדי שזכות אבותינו הקדושים יעמוד לנו. ה"אמרי נועם" מסביר את טעם אכילת התפוח, לאור דברי הפייטן האומר "תמוכים בדשן שה עקידה". מקום הדשן שבמזבח נקרא "תפוח". "שה עקידה" בגימטריא "תפוח", ואנו אוכלים תפוח לרמז על כך שדיני יצחק נמתקו באברהם, ו"שאברהם יצחק" בגימטריא "פרצוף", לרמז שנמתק הפר על ידי צוף הדבש. -- ומדוע טובלים תפוח בדבש?

דברים גבוהים יותר נרשמו בעטו הקדושה של רבנו ה"פרי עץ חיים" (שער השופר פ"א), הכותב דברים גבוהים ורמים, לפיהם ישנן חמשה גבורות דינים ששורשם באותיות מנצפ"ך, שהם בגימטריא פ"ר. דינים אלו נמתקים על ידי השופר, כאשר הדבר נרמז במילה שופר, המורכבת מש"ו – דב"ש בגימטריא ש"ו – ופ"ר, שעל ידי הש"ו, הדבש, נמתק ה"פר", חלק הדינים. ה"פרי עץ חיים" מאריך להסביר שגם מאכל המן, עליו נאמר בתורה שטעמו כצפיחית בדבש, היינו שהמ"ן – צפ"ך, חלק הדבש המתיק את דיני המ"נ – צפ"ך. ומלבד זאת, דבש בגימטריא "אב הרחמים", וכשם שטבע הדבש הוא שכל הנופל לתוכו נהפך לדבש במרוצת הזמן, כך הדינים והגבורות נהפכים בראש השנה, על ידי קול השופר, ל"רחמים", ונעשים כדבש.

בספר "כי בא מועד" כותב שמובא שתפוח בגימטריא "פרו ורבו" ודבש בגימטריא "אשה", ויש באכילת התפוח בדבש סגולה לפקידת עקרות בראש השנה. (וחז"ל כבר הורו לנו, במסכת ראש השנה י"א, שבראש השנה נפקדו שרה, רחל ורחל – שב"ג) כאשר שכחתם לקנות תפוח – עץ, כותב ה"אלף המגן" בשם הפרי מגדים, שניתן לאכול תפוח אדמה ולטובלו בדבש.

ראש איל וכבש, אך לא עז

השולחן ערוך כתב ש"אוכלים ראש כבש, לומר: "נהיה לראש ולא לזנב", וזכר לאילו של יצחק". מקור מנהג זה יסודו בתשובת רבי נטרונאי גאון, שנשאל מדוע נוהגים לקחת דווקא ראש והסביר שהראש הוא ראש לכל האיברים, כפי שראש השנה הוא ראש לכל השנה. בספר "טעמי המנהגים" כתב ש"לראש" הוא ראשי תיבות של "לעשות רצון אבינו שבשמים". ובספרים הקדושים (מדרש פנחס, בני יששכר, יפה ללב, אמרי קודש ועוד) הביאו על מנהג זה הסברים על פי סוד. הטור הביא את דעת המהר"ם, שכתב שיאכלו דווקא ראש של איל, זכר לאילו של יצחק, וכתבו השולחן ערוך והמשנה ברורה שעדיף לאכול ראש של איל מאשר ראש כבש. וכתבו הפוסקים שאם אין לנו ראש כבש או ראש איל, ניקח ראש של כל בעל חי. ונהגו רבים לאכול ראש דג. ואולם הדגיש ה"בן איש חי" שלא לקחת ראש של עז, "כי הוא דינא קשיא, כנזכר בזוהר הקדוש פרשת שמיני". מסיבה זו הוא כותב ש"לכן טוב שלא יגדל אדם עז בתוך ביתו, ולפחות ייזהר בראש השנה ושאר עשרת ימי תשובה שלא ימצא בביתו עז". לדבריו, אם לוקחים ראש עוף, עדיף ראש של עוף זכר מאשר ראש עוף נקבה.

שנהיה לראש ולא לזנב

על אכילת ראש הכבש כתבו הפוסקים שאומרים "שנהיה לראש ולא לזנב". ואכן, במיוחד בימים אלו, כשמסנאי ה' נשאו ראש, עלינו להעתיר בתפילה ובכוונה בשעת אכילת ראש הבעל-חי, "שנהיה לראש ולא לזנב".

הבית יוסף כותב בשם הרא"ש שנהגו לטבול את בשר הראש בדבש, וכך כתב המהר"ם, וכך נהג

כתר הרימון

רב האי גאון כותב שאוכלים בראש השנה רימון, וכך כתבו האבודרהם והרמ"א (סי' תקפ"ג) ש"יוש אוכלים רימונים ואומרים "נרבה זכויות כרימון". בהסבר אכילת הרימון כתבו הספרים שיש בו – 613 גרעינים, כמנין תרי"ג המצוות, וגם נאמר בחז"ל (עירובין י"ט) על הפסוק "כפלח הרימון רקתך", שאפילו ריקנים שבך מלאים מצוות כרימון.

הגר"ח פלאגי (ב"מועד לכל חי" פי"ב) כותב שכפי שברימון מסירים את הקליפות ומגלים את הגרעינים, כך על ידי התשובה סרים הקליפות ושבים המצוות.

כאמור, הרמ"א כותב שבאכילת הרימון אומרים "נרבה זכויות כרימון", ואילו נוסחת הלבוש היא: "ירבו זכויותינו כגרעיני רימון". ה"בן איש חי" כותב שאומרים: "שנהיה מלאים מצוות כרימון", ויש מוסיפים ואומרים: "רמה קרני בה' רחב פי על אויבי כי שמחתי בשועתך".

כיצד יתכן שנרבה זכויות כרימון. והרי יש לנו את הזכויות והמצוות שעשינו, וכיצד נוכל להרבות אותם, אם לא עשינו אותם?

ישנם המסבירים, שהרי כשאדם שב בתשובה מאהבה, עוונותיו נהפכות לזכויות, ואנו מבקשים שנוכה לשוב בתשובה מתוך אהבת ה' ועל ידי כך ייהפכו כל שקי עבירותינו לזכויות, ואנו "נרבה זכויות כרימון". מידידי הרה"ג רבי ישראל פסח שמרלר שליט"א שמעתי ביאור על כך מכ"ק אדמו"ר מטש'רנוביל שליט"א, שהסביר שאנו מבקשים מהקב"ה שיקשיב ליקבלותי שאנו מקבלים על עצמנו לקראת השנה החדשה ויצרף כבר כעת, למפרע, לחשבון המצוות, את המצוות והזכויות שנעשה במרוצת השנה, בזכות ה'יקבלותי שקיבלנו לקיומם בעתיד.

דגים

האבודרהם והמגן אברהם כתבו שאוכלים דגים, כדי שנבקש שנפרה ונרבה כדגים. הגאון החיד"א כותב שהוא לרמז שלא ישלוט בנו עין הרע והשלי"ה הקדוש כתב שאוכלים דגים, משום שלדגים אין גבות ועיניהם פקוחות תמיד, ועל ידי אכילתם מעוררים "עינא פקיתא לעילא, שהוא בבחינת רחמים גדולים". סיבות אלו הובאו במשנה ברורה ובאלף המגן גם כסיבות לעריכת סדר התשליך במקום בו ישנם דגים.

ואמנם הרשב"ץ, וגם החיד"א ב"מחזיק ברכה", כתבו שעל פי הזוהר הקדוש (תיקרי"ז ני"ג ע"ב) אין לאכול דגים בראש השנה, כיוון שדג מזכיר את המילה "דאג". ואמנם כתבו הגר"ח פלאגי ועוד פוסקים שכשראש השנה חל בשבת, אוכלים דגים, כמנהג בכל שבת.

ברכות על הסימנים

המשנה ברורה כותב שכשאוכל תפוח טבול בדבש, אזי "התפוח עיקר ומברך עליו ופוטר את הדבש. ואף שאוכל התפוח לאחר ברכת המוציא, מכל מקום צריך לברך עליו".

וכתב הגר"ז ב"שולחן ערוך הרב", שכשעושה כך, אזי לא יברך "בורא פרי העץ" על הלפתן שבסוף הסעודה. וכדאי לכוון שברכה זו תפטר את הלפתן המוגש בסוף הסעודה (וראו סי' רו, ה וביאה"ל סי' ר"א).

הטור והדרכי משה כתבו שהמנהג לאכול את הסימנים לאחר אכילת ה"המוציא", וכך נוהגים רובנו ככולנו. ה"מנחת אלעזר" ממונקאטש נהג לאכול את הסימנים לאחר הקידוש ולפני נטילת ידיים, וכך מובא בסידור רבי שבת, שמנהגיו נוסדו על פי רבו הבעש"ט הקדוש זי"ע. כאשר נוהגים כך, לאוכלם עוד לפני נטילת ידיים, אזי אם בדעתו לאכול מהם עוד בתוך הסעודה, אין צורך לברך אחריהם ברכה אחרונה לפני הסעודה. ואם אינו מתכוין לאכול עוד מהם בתוך הסעודה, מברך עליהם ברכה אחרונה עוד לפני הסעודה, ואם שכח לברך ברכה אחרונה, יברך כשנוכח בתוך הסעודה, ואפילו לאחריה, מכיוון שברכת המזון אינה פוטרם (חוץ מהתמרים, שהם מזינים וברכת המזון פוטרם), כמובא בשולחן ערוך ומשנה ברורה (סימן קעו).

אחד מהסימנים הנאכלים בראש השנה הוא הגזר, עליו מבקשים שהקב"ה יגזור עלינו גזירות טובות ושירבו זכויותינו. הגזר הוא אחד ממאכלי הסעודה ובדרך כלל לא צרי לברך עליו בפני עצמו. אך אם אוכלים אותו בתור "סימן", אמר מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שיש בכך קצת ספק, ולכן רצוי לאכול את הגזר ולומר עליו את ה"יהי רצון" בתוך המהלך הרגיל של הסעודה. ואם רוצים לאכול בפני עצמו בתור "סימן", עדיף לברך מקודם "בורא פרי האדמה" על בננה וכדומה (=כך מובא בפסקי הגרי"ש זצ"ל, שפרסם בד"צ

שארית ישראל". ואינני מבין מדוע צריך לברך על בננה, כאשר מברכים "בורא פרי האדמה" על יתר ה"סימנים", עליהם מברכים "בורא פרי האדמה", כמו סלק וכרתי ועוד).

סימנים נוספים: ריאה, גזר, קישואים וחלה עגולה

הערוך השולחן וספרים נוספים כתבו שהיה מנהג לאכול דג הנקרא "כרת", לרמוז שיכרתו שונאינו. הרה"ג ר' רפאל הכהן ("אסופות" התשס"ט) מצטט מספר "תורת אמת", הכותב ש"עיקר רצונו יתברך ביום הנורא, שיתגלה כבוד מלכותו עלינו, וזה דווקא בהכרתת הקליפה הרוחנית, כמו שאנו מתפללים "והאלילים כרות יכרתון", והכרתת הקליפות והתגלות המלכות שניהם שורש היום" ולכן אוכלים את דג ה"כרת". וכן כי על ידי כריתת הערלה והקליפות יתגלה כתר מלכות ה' בעולם, ואותיות כרת הם, כמוכן, גם אותיות כתר.

הטור כתב בשם רב האי גאון שישנם נהגו לאכול ריאה כיוון שהיא קלה, הגר"ח פלאג"י זצ"ל מסביר את טעם ה"קלה" בכך שאנו מבקשים באכילת הריאה, שהשנה תהיה קלה ולא תהיה שנה כבדה מרוב צרות. הרמ"א בדרכי משה כתב בשם הכלבו שהיא מאירה את העיניים.

הטור כתב: "יהא אדם רגיל לאכול אתרוג בראש השנה", ואולם הבית יוסף כתב שלפי נוסחאות הגמרא שלנו, לא מוזכר אתרוג, וה"כנסת הגדולה" כתב שאיזכור האתרוג בדברי הטור, הוא טעות סופר. ואולם מצאנו מספר ביאורים בספרי האחרונים לאכילת האתרוג. טעם אחד הוא שהרי אוכלים תפוחים בראש השנה, והתוספות (תענית כטב) כתבו ש"יש מפרשים תפוחים כריח אתרוגים", ולכן נהגו לאכול אתרוג, שהוא כתפוח. הגר"ח פלאג"י בספרו "רוח חיים" כתב שבראש השנה נברא אדם הראשון וחטא באכילת עץ הדעת, וישנה דעה שעץ הדעת היה אתרוג, ולכן אוכלים אתרוג בראש השנה, כדי לתקן את חטא עץ הדעת. וכן משום שאתרוג יש בו טעם וריח, והוא משל לאנשים שיש בהם מצוות ומעשים טובים, ולכן אוכלים אתרוג, כדי שנוזכה להידמות לאתרוג, מלאים וגדושים במצוות ומעשים טובים. ה"שדי חמד" (אסיפת דינים, ר"ה סימן ב') כותב בשם ספר "יוסף את אחיו", שהנה נאמר בגמרא (ברכות נז, א) ש"הרואה אתרוג בחלום – הדור הוא לפני קונו", ולכן ישנו סימן טוב באכילת אתרוג, כדי שנהיה הדורים במצוות, וגם משום שכשם שאתרוג הוא פרי הדר, כך נהיה מהודרים במצוות.

בספר "שער המפקד" מובא שבעיר הקודש ירושלים תובב"א נוהגים לחלק חתיכות אתרוגים בליל שני של ראש השנה לברכת "שהחיינו", ואולם ה"שדי חמד" מספר מזכרונותיו מירושלים, שנהגו לחלק זיתים בלילה השני של ראש השנה, לברכת "שהחיינו". וישנם קהילות רבות שנוהגים לאכול בלילה זה חבושים לברכת "שהחיינו".

ה"מגן אברהם" וה"משנה ברורה" כותבים שבכל מקום אוכלים מאכלים הנקראים באותו מקום בלשון ריבוי, ולכן אוכלים גזר, הנקרא בידיש "מערהרען", שמשמעותו לשון ריבוי, ואומרים עליו "שירבו זכויותינו". ונוהגים לומר גם בגזר ש"נשמע ונתבשר בשורות טובות", כי "מערהרען" הוא גם לשון האזנה ושמיעה. בתימן ישנם שנהגו לומר על הגזר "שיגזרו אויבינו ושונאינו".

בספרי המנהג מובא שישנם שנוהגים לאכול עינים (ואומרים: "יהי רצון שתפקח עינינו בתורתך"), לשון קישואים (ומקורו מהמהרי"ל), דלעת (ומקורו בספר התניא, הובא בהגהות מהר"א אזולאי על הלבוש), מצה מליל הסדר (ומקורו מהגר"ח פלאג"י) וגם חלה עגולה. ומדוע דווקא חלה עגולה? - משום שלהעגול אין תחילה וסוף והוא סימן לאריכות ימים ללא קץ. ישנם המביאים שהמהר"י אסאד זצ"ל (שו"ת יהודה יעלה או"ח סימן קנ"ז) כתב שעם ישראל אפו מצות עגולות ולא מרובעות, בגלל שעבודת האלילים של המצרים נעשו בריבוע, וכדי להרחיק מתועבות מצרים, אפו היהודים דווקא מצות עגולות. לאור זאת מסבירים שבראש השנה, יום המלכות הקב"ה על עולמו, אוכלים דווקא חלות עגולות, כדי לרמוז שה' הוא האלוקים ושכל האלילים ייכרתו מן העולם.

לדעת רבנו הגר"א ז"ל מוילנא לא אוכלים ענבים, לפי תורת הסוד. לכן אלו הנוהגים כשיטת הגר"א הקדוש, לא יאפו צימוקים בעוגות ראש השנה ולא ירכשו חלות עם צימוקים.

מובא בהלכה שלא אוכלים דברים חמוצים, חריפים או מרים בראש השנה, כי בראש השנה, כך כתבו רבותינו, אנו לא רוצים להיזכר בחמוץ, בחריף ובמר. ומסופר על מרן הגרש"י אורבך זצ"ל שכשהזמין אורח לסעודת ראש השנה, התנצל בפניו שליד הקוגל הירושלמי לא יהיה היום מלפפון חמוץ, כי בראש השנה לא אוכלים מלפפון חמוץ...

--- ושהקב"ה יעזור לנו שנוזכה לשנה טובה, עשירה ברוח ובגשם, בדברים מתוקים ונעימים, כדי שנוכל לעבוד את עבודת האלוקים, מתוך שמחה והרחבת הדעת. (מקורות: טור ובית יוסף, שולחן ערוך ונושאי כליו, משנה

מסגרת

אגוז אינו בגימטריא "חטא"

הרמ"א (סי' תקפ"ג) כתב בשם המהרי"ל שמדקדקים שלא לאכול אגוזים בראש השנה, כיוון שאגוז בגימטריא "חטא", וגם מפני שאגוזים מרבים כוחו ונעו ומבטלים את התפילה. הטעם הראשון הוא תמוה ביותר, שהרי אגוז הוא בגימטריא 17 ואילו חטא הוא בגימטריא 18, ואם כן, אגוז כלל אינו בגימטריא "חטא"!!

הישוב המקובל בדבר הוא שלמרות שכותבים "חטא" כך, אך כשהוא נשמע, לא שומעים בו את האות אלף, והוא נשמע "חט". החתם סופר (בהגהותיו שם על השו"ע) מסביר שחז"ל אמרו על הפסוק "אל גינת אגוז", שעם ישראל נמשלו לאגוז. כפי שאגוז, למרות שמתגלגל הוא למקומות מטונפים, הפרי שבתוך הקליפה אינו נמאס ומתלכלך, אף עם ישראל, למרות שמצויים הם בין אומות העולם, אינם מתלכלכים בפנימיותם. ומכיוון שאגוז רומז על הגלות וליכלוך ישראל, לכן לא כדאי להזכיר אגוז בראש השנה. ובפרט ש"אף גם זאת בארץ אויביהם", הם ראשי תיבות אג"ז.

ידידי הרה"ג ר' יוסף שלמה מאיר שליט"א, המתעסק רבות במנהגי אשכנז הקדומים, הסביר לי לפני מספר שנים, שהקדמונים ראו לנכון לקבוע מנהגים שונים לפי טעמים נסתרים וכמוסים שהיו להם, לפי חכמת הסוד ועוד, והם הלבישו את סיבותיהם בטעמים גלויים לעין, כמו ש"אגוז" בגימטריא "חטא". אך האמת היא שזאת לא היתה הסיבה הנסתרת לקביעת המנהג שלא לאכול אגוזים. אישוש לדבריו נראה מדיון האחרונים (ראו בהגהה ברש"י ישעיהו פי"א א' ועוד), שתמהו כיצד יתכן שלא לאכול אגוז, כאשר "אגוז" הוא בגימטריא טו"ב.

ה"יפה ללב" (סי' תקפ"ג) מעיר כיצד יתכן שישנה בעיה להזכיר חטאים בראש השנה, והרי אנו אומרים ב"תשליך" את הפסוק "ותשליך במצולות ים כל חטאתם"!! אלא, מסביר ה"יפה ללב", ישנו עניין באגוז ש"אינו מסמנא מילתא באכילתו". ולא, לא הכל אנו מבינים!

ה"מגן אברהם" כותב שהגדולים יותר נקראים "אגוזים" והקטנים נקראים "לוזים" וביאר ה"מחצית השקל" שנאמר במדרש שישראל נמשלו לאגוז, שכפי שבאמצע האגוז ישנה צורת עץ, אף במדבר היו דגלים מסביב והמשכן היה באמצע. מציאות זו, של צורת עץ באמצע האגוז, מצויה רק באגוזים גדולים ולא בקטנים, ולכן רק האגוזים הגדולים אסורים באכילה בראש השנה. ואמנם לפי הטעם הנוסף המובא ברמ"א, לפיו אגוזים מרבים כיחה וניעה, אף את הלוזים הקטנים אין לאכול. ה"מטה אפרים" כותב שאין לאכול בראש השנה גם פולים, שעועית וקטניות, כיוון שאכילתם גורם לכיחוכו בגרון והם יפריעו לו ולאחרים בתפילה ובתקיעות. מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל הורה שלמרות ששקדים ופיצוחים, פיסטוקים ובוטנים אינם אגוזים ומותר לאוכלם, מכל מקום נהגו שלא לאוכלם בגלל שגורמים לכיחה וניעה.